

Ondertussen in de lokale politiek

De ontwikkeling van lokale politieke partijen, de Leefbaarbeweging en Pim Fortuyn

*Julien van Ostaaijen**

Inleiding

Bij de herinnering aan Pim Fortuyn denken velen aan zijn landelijke campagne, zijn uitspraken over landelijke thema's en zijn landelijke (verkiezings)debatten. Desondanks vervulde Fortuyn ook op lokaal niveau een belangrijke rol. Met Leefbaar Rotterdam won hij in maart 2002 de gemeenteraadsverkiezing in Rotterdam en was hij betrokken bij de onderhandelingen voor het Rotterdamse college van burgemeester en wethouders met VVD en CDA, een college dat het, in tegenstelling tot de vergelijkbare landelijke coalitie, tot 2006 heeft volgehouden.

Hoewel Fortuyn landelijk als relatief nieuw fenomeen werd gezien, was er op lokaal niveau – hij sloot zich aan bij een lokale partij – al veel langer ervaring met lokale partijen en bewegingen die zich enigszins afzetten tegen de bestaande politieke en gevestigde partijen. Lokale partijen en zeker ook de Leefbaar-partijen (partijen met de naam 'Leefbaar' of een verbastering daarvan in de titel) winnen in 2002 veel stemmen ten opzichte van 1998. Over het algemeen wordt aangenomen dat deze winst te maken heeft met de politieke opkomst van Fortuyn in 2001 en 2002 (Boogers, 2010, 30).

Deze bijdrage aan het themanummer over Pim Fortuyn begint met Fortuyns meest directe rol in de lokale politiek: zijn aanvoerderschap van de lokale partij Leefbaar Rotterdam. Allereerst wordt Fortuyns rol in de partij beschreven, evenals de prestaties van die partij in de jaren daarna. Vervolgens wordt de ontwikkeling van lokale partijen en Leefbaar-partijen, vooral vanaf 2002, geschetst. Op verschillende punten wordt daarbij ingegaan op overeenkomsten en verschillen met Fortuyn en Leefbaar Rotterdam. Dit artikel kent overwegend een beschrijvend/beschouwend karakter. Waar mogelijk wordt getracht een verband te vinden tussen electorale ontwikkelingen van lokale en Leefbaar-partijen en de opkomst van Fortuyn en Leefbaar Rotterdam, voornamelijk in de vorm van nader te onderzoeken vragen of hypothesen.

* Julien van Ostaaijen is als onderzoeker en docent werkzaam aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, verbonden aan de Tilburg University (TiU). Correspondentiegegevens: Dr. J. van Ostaaijen, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, <http://rechten.uvt.nl/ostaaijen>. j.j.c.vanostaaijen@uvt.nl.

Fortuyn en Leefbaar Rotterdam

De partij Leefbaar Rotterdam is opgericht op 3 december 2001, als de voormalige geschiedenisleraar Ronald Sørensen de naam 'Leefbaar Rotterdam' laat registreren (Oosthoek, 2005, 36). De naam is vrijgekomen omdat Manuel Kneepkens, aanvoerder van de 'Stadspartij (Leefbaar Rotterdam)' besluit deze niet meer te gebruiken. Kneepkens heeft een aversie tegen Fortuyn, die hij als 'Polder Mussolini' bestempelt (Oosthoek, 2005, 30). Als Fortuyn in november 2001 lijsttrekker wordt van Leefbaar Nederland (zie verderop), wil Kneepkens niet meer met 'Leefbaar' geassocieerd worden. Aanvankelijk registreert Sørensen de naam alleen om te zorgen dat deze niet in handen valt van personen met een extreem-rechts gedachtegoed, maar al snel besluit hij mee te doen aan de gemeenteraadsverkiezing van maart 2002. Sørensen kan zich vinden in het gedachtegoed van Fortuyn en begint met het schrijven van een verkiezingsprogramma. Van Leefbaar Nederland ontvangt hij het Rotterdamse adressenbestand van die partij en schrijft iedereen aan om lid te worden van Leefbaar Rotterdam.

Fortuyns rol in Leefbaar Rotterdam

Op 2 januari 2002 krijgt Sørensen een e-mail van Fortuyn, die zich aanmeldt als lid. Daarna gaat het snel. Na overleg wordt besloten dat Fortuyn de lijst van Leefbaar Rotterdam trekt. Sørensen is daarmee akkoord. Voor Fortuyn stapt hij graag opzij. Fortuyn wil nog wel dat er wat capabele mensen op de lijst van Leefbaar Rotterdam komen te staan, zoals Marco Pastors, die hij kent van het werk aan de ov-studentenkaart. Fortuyn beschouwt de gemeenteraadsverkiezingen deels als een test: 'als ik hier score ben ik geen luchtballon' (Oosthoek, 2005, 40), maar Fortuyn verklaart ook dat zijn 'liefde voor Rotterdam' hem drijft (Oosthoek, 2005, 46). Fortuyn is actief betrokken bij de lokale campagne en schrijft volgens Sørensen net als andere Leefbaar Rotterdam-leden mee aan het verkiezingsprogramma (Oosthoek, 2005, 64).

Fortuyns lijsttrekkerschap wordt stilgehouden tot 20 januari, als de kandidatenlijst van Leefbaar Rotterdam wordt gepresenteerd. De gevestigde partijen in Rotterdam en daarbuiten zijn verrast, maar al vrij snel start een bijzonder harde Rotterdamse verkiezingscampagne. Fortuyn beschuldigt de gevestigde partijen van achterkamertjespolitiek en vooral de PvdA moet het ontgelden. Fortuyn verklaart in een brief, die onder kiezers wordt verspreid, dat het zijn doel is de PvdA uit (op zijn minst) het college te krijgen. Die partij is volgens hem al veel te lang aan de macht. Het is echter niet alleen de PvdA die het moet ontgelden. Fortuyn uit ook forse kritiek op de burgemeester, de politieorganisatie ('ziek' en totaal verbureaucratiseerd) en de Rotterdamse ambtenaren. Die laatste zijn in de ogen van Fortuyn te vaak lid van de PvdA (Rotterdams Dagblad, 2002a; zie voor meer over de verkiezingscampagne en Fortuyn: Oosthoek, 2005; Booister, 2009). Fortuyn vindt dat verschillende politici verantwoordelijk zijn voor het creëren van een sfeer van haat in de stad, waarvan hij het slachtoffer is. Zijn politieke tegenstanders laten zich echter ook niet onbetuigd. Veel van hen noemen hem een racist. Vooral zijn voorstel om het verbod op discriminatie uit de Grondwet te halen en de grens te sluiten voor islamitische immigranten lokt stevige reacties uit. Natio-

nale politici refereren aan de Tweede Wereldoorlog, 'deportaties' en het 'dagboek van Anne Frank' (Booister, 2009, 107-108). De lokale leider van het CDA verklaart dat Fortuyn voor onrust in de stad zorgt en dat het CDA niks kan met de door Fortuyn aangedragen oplossingen (Oosthoek, 2005, 72). Het CDA sluit samenwerking met Fortuyn uit en PvdA-leider Kuijpers wil zelfs niet met Fortuyn in debat (Oosthoek, 2005, 50). Later komt ze daar op terug, maar wil zeker niet met hem samenwerken. Een dag voor de verkiezingen beschuldigt de VVD-lijsttrekker Fortuyn van 'onmenselijke standpunten' en sluit zich bij de boycot aan (Booister, 2009, 107). De partijleiders (Fortuyn en de anderen) vermijden elkaar bij een van de laatste verkiezingsdebatten 'alsof er besmettelijke ziektes kunnen worden overgebracht' (Rotterdams Dagblad, 2002b).

Voor wat betreft het politieke programma van Leefbaar Rotterdam worden naast het officiële verkiezingsprogramma ook steeds vaker de uitspraken van Fortuyn richtinggevend. Als we daarom zowel het verkiezingsprogramma van Leefbaar Rotterdam als de (Rotterdamse) uitspraken van Fortuyn analyseren, kun je de agenda van Leefbaar Rotterdam en Fortuyn allereerst omschrijven als het veiliger maken van de stad (zerotolerancebeleid), gevolgd door een strikter immigratie- en integratiebeleid (op zijn minst open discussie over problemen die daaraan gerelateerd zijn), grotere afrekenbaarheid van politici en ambtenaren en meer invloed van burgers op beleid (Van Ostaaijen, 2010, 101). Fortuyns lokale agenda vertoont overigens gelijkenis met zijn landelijke agenda (Van Schendelen, 2003).

De polls tonen goede resultaten voor Leefbaar Rotterdam, maar niemand verwacht de uiteindelijke verkiezingsuitslag. Leefbaar Rotterdam haalt 34,7 procent van de stemmen (86.027 stemmen) en is daarmee de grootste partij van de stad, gevolgd door de PvdA met 22,4 procent (55.648 stemmen). Fortuyn is bovendien goed voor 97 procent van de Leefbaar Rotterdam-stemmen, een veel hoger percentage dan de lijsttrekkers van de andere grote partijen: Kuijpers van de PvdA (52 procent), Van der Tak van het CDA (61 procent) en Janssens van de VVD (68 procent) (Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS), 2002). Naast de winst van Leefbaar Rotterdam verliezen op de ChristenUnie/SGP na alle andere partijen zetels.

De verbazing en het tumult na deze uitslag is groot, maar al vrij snel is de heersende mening van de andere partijleiders dat Fortuyn als leider van de grootste partij dan ook maar het initiatief voor een coalitie moet nemen. Na een mislukt experiment met openbare overleggen leiden verschillende (geheime) overleggen en het bemiddelende werk van informateur Rinus van Schendelen, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit, ertoe dat Leefbaar Rotterdam samen met de VVD en het CDA een college vormt. Fortuyn besteedt voor dat resultaat tijd aan het paaien van zijn beoogde coalitiepartners. Zo voert hij een lang gesprek met CDA-lijsttrekker Van der Tak, waarin die laatste zijn overgebleven bezwaren tegen samenwerking opgeeft, en is Fortuyn gul met wethoudersposten. 'Wie vertrouwen wil krijgen, moet dit geven', is wat hij medeonderhandelaar Pastors in een van de overleggen voorhoudt (Van Schendelen, 2003, 261). Fortuyn besteedt in de loop van de onderhandelingen echter wel steeds meer tijd aan zijn landelijke campagne en laat de afronding van de lokale collegevorming over aan Pastors en Sørensen.

De installatie van het college op 25 april maakt Fortuyn nog mee, maar dat is dan slechts anderhalve week voor dat fatale moment op 6 mei 2002.

Leefbaar Rotterdam zonder Fortuyn

De schok in Rotterdam en Nederland na de moord op Fortuyn is enorm. Toch valt de lokale partij niet uiteen. Het college – met Leefbaar Rotterdam – zit de rit uit, al is het wel zonder twee van de drie Leefbaar-wethouders die in 2002 begonnen. En bij de verkiezingen van 2006 en 2010 blijft Leefbaar Rotterdam onder lijsttrekkerschap van Marco Pastors een forse uitdager van met name de PvdA. Beide verkiezingen laten een goed resultaat zien. In 2006 haalt de partij 29,66 procent van de stemmen (77.284 stemmen) en blijft daarmee overeind in een landelijke trend van verlies voor Leefbaar-partijen, vooral in de grote steden.¹ In 2010 wordt Leefbaar Rotterdam (na hertelling) met 28,56 procent van de stemmen (63.647 stemmen) zelfs op enkele honderden stemmen na de grootste partij. De PvdA is echter net iets groter.

Opvallende verschillen blijken overigens nog wel uit de analyse van de verkiezingsuitslagen. In 2002 wint Leefbaar Rotterdam stemmen in vrijwel alle Rotterdamse buurten en is zij in 53 van de 67 buurten de grootste partij. Er wordt op buurtniveau geen relatie gevonden tussen enerzijds het aantal stemmen voor Leefbaar Rotterdam en anderzijds de mate van welvaart, aantal allochtonen of aantal voormalige stemmen op extreem-rechtse partijen (COS, 2002). In 2006 lijken de achterbannen van de twee grootste partijen – PvdA en Leefbaar Rotterdam – wat duidelijker te worden. Er wordt een sterke samenhang geconstateerd op buurtniveau tussen het aandeel stemgerechtigde allochtonen en het aantal stemmen op Leefbaar Rotterdam. Hoe meer allochtone stemgerechtigden, hoe lager het aantal stemmen voor Leefbaar Rotterdam (COS, 2006, 15). In 2010 wordt geanalyseerd dat hoe hoger het aantal werkzoekenden, uitkeringsgerechtigden en allochtone stemgerechtigden in een buurt is, hoe hoger het aandeel stemmen voor de PvdA (COS, 2010, 5). De aanhang van Leefbaar Rotterdam is in 2010 te vergelijken met die van 2006. Veel kiezers zijn de partij trouw gebleven. Dat is een duidelijk verschil met 2006. Toen heeft Leefbaar Rotterdam stemmen van voormalige VVD-kiezers erbij gekregen, maar is de partij in totaal toch stemmen verloren, omdat een deel van de aanhang voor de PvdA stemde of niet is gaan stemmen (COS, 2006, 16).

Zowel na de verkiezing van 2006 als na de verkiezing van 2010 komt Leefbaar Rotterdam niet meer in het college. In 2006 bedankt lijsttrekker Marco Pastors voor de uitnodiging om over een coalitie (met de PvdA) te praten. Hij wil niet meewerken aan het beleid dat in zijn ogen door de PvdA wordt voorgestaan (Van Ostaaijen, 2010, 199-200). In 2010 is Leefbaar Rotterdam wel bereid aan een coalitie mee te doen, maar verklaart PvdA-lijsttrekker Dominic Schrijer niet met Leefbaar Rotterdam te willen samenwerken. Dat is enigszins opmerkelijk, omdat er eerder een toenadering tussen de standpunten van beide partijen leek te zijn (zie o.a. Van Ostaaijen, 2010). Vanaf 2006 zit Leefbaar Rotterdam in de oppositie. In de loop van die jaren verlaten verschillende leden de partij en/of zoeken naar nieuwe uitdagingen. Raadsleden van het eerste uur Barry Madlener en Ronald Sørensen bijvoorbeeld, zijn momenteel respectievelijk Europarlementariër en lid

van de Eerste Kamer voor de PVV. Eind 2011 verlaat ook Marco Pastors de lokale politiek om onder het door de PvdA gedomineerde college als directeur van een nationaal programma voor Rotterdam-Zuid aan de slag te gaan.

De betekenis van Leefbaar Rotterdam

Dit laat echter nog wel de vraag open wat Leefbaar Rotterdam in de jaren in het Rotterdamse college (2002-2006) heeft bereikt. Eerder onderzoek (Van Ostaaijen, 2010, 2011) toont aan dat de agenda van Leefbaar Rotterdam na 2002 deels vertaald is in beleid. Het gaat dan om een streng veiligheidsbeleid, dat gebaseerd is op het besef dat veiligheid een belangrijke overheidstaak is waarbij een gemeente een actieve rol moet spelen, de noodzakelijke aanvulling van repressief beleid op preventief beleid en een afrekenbare manier van werken in de organisatie. Aan het uitvoeren van de agenda van Leefbaar Rotterdam ligt een proces van wederzijdse aanpassing tussen Leefbaar Rotterdam en het establishment ten grondslag. Hierbij is het establishment te vertalen in de (gevestigde) politieke partijen, de gemeenteraad, het college van burgemeester en wethouders, de burgemeester, de deelgemeenten en het ambtelijk apparaat.

Dit establishment paste zich – conform Lijpharts accommodatietheorie – aan de Leefbaar Rotterdam-agenda aan (Van Ostaaijen, 2011). De redenen hiervoor variëren. Soms was er professioneel voordeel te behalen door zich enigszins aan te passen, bijvoorbeeld in de vorm van meer status of geld voor de eigen dienst of een manier van werken die tot persoonlijke of professionele voldoening leidt. De toenmalige VVD-wethouder Nico Janssens verklaart bijvoorbeeld dat ‘met vier mensen in de raad en met deze coalitie halen we meer uit ons verkiezingsprogramma dan we al die jaren met meer mensen in de raad hebben kunnen realiseren’ (Oosthoek, 2005, 233). Andere redenen voor ambtenaren en politici om zich na 2002 enigszins te conformeren, zijn democratische overtuiging (‘een derde van de Rotterdammers heeft op die partij gestemd’), persoonlijke overtuiging (‘eigenlijk wel goed dat sommige dingen benoemd worden’ of ‘eigenlijk wel goed dat veiligheid nu stevig wordt opgepakt’) of gewoonweg ambtelijke loyaliteit (‘je dient wie je hebt te dienen’).

Maar ook Leefbaar Rotterdam past zich aan. Hoewel Leefbaar Rotterdam haar anti-establishmentstijl nooit helemaal verliest, draait het voor Leefbaar Rotterdam ook om het halen van resultaten. Daar hoort enige welwillendheid in onderhandelingen bij, evenals een pragmatische omgang met eerder verfoeide actoren en het (tijdelijk) parkeren van de meest ideologische en controversiële voorstellen (Van Ostaaijen, 2010, 2011). Voor Leefbaar Rotterdam gaat het om het balanceren tussen een antipolitieke stijl, in de beleving van velen een belangrijke basis voor het electorale succes, en een coöperatieve stijl. In de coalitie en in het college leert (een deel van) Leefbaar Rotterdam dat je alleen met samenwerking iets voor elkaar kunt krijgen. Na 2006 wordt daarvoor zelfs samenwerking met de PvdA niet meer uitgesloten (zie o.a. Binnenlands Bestuur, 2008).

Anno 2012 zijn veel boegbeelden van het eerste uur verdwenen. Pastors en Sørensen geven echter aan dat de nadelen daarvan wellicht worden opgevangen door de voordelen. Andere partijleden hebben nu de ruimte zich beter te profileren (interview).² In hun ogen laten de verkiezingen zien dat de partij een stevige electorale

basis in de stad heeft. Ook veel van de leden van het eerste uur zijn nog steeds actief in de partij. Als hen naar de ideologische typering van hun partij wordt gevraagd, blijkt het links-rechtsspectrum maar deels bruikbaar (zie ook Boogers, Lucardie & Voerman, 2006, 19). Ze erkennen 'rechtse' standpunten op onderwerpen als veiligheid, maar voor wat betreft marktwerking en maakbaarheid van de samenleving past hun partij meer bij opvattingen die als links worden getypeerd. Zij vinden vooral dat hun partij onderwerpen oppakt die andere partijen niet (goed) oppakken, zowel linkse als rechtse partijen. Dat vergt vooral een pragmatische en rationele aanpak, minder een op ideologie gebaseerde aanpak.

Fortuyn en de ontwikkeling van lokale politieke partijen³

Er zijn veel lokale partijen die zich net als Fortuyn stevig tegen de gevestigde politiek afzetten. Op die manier past Fortuyn op lokaal niveau enigszins in een al langer bestaande traditie. In dit deel gaat het daarom over de algemene ontwikkeling en het karakter van lokale partijen in Nederland, waar mogelijk in relatie tot Fortuyn en Leefbaar Rotterdam.

Oprichting van lokale partijen

Lokale politieke partijen maken al lange tijd onderdeel uit van de Nederlandse lokale politiek. Een lokale politieke partij is te omschrijven als een partij die niet aan een landelijke partij verbonden is of als een partij die maar in één gemeente aan de verkiezingen meedoet (Derksen & Schaap, 2010, 30). Voor het oprichten van een (lokale) partij is tijd en geld nodig. Zo moet de partij worden ingeschreven en moet er een organisatie (bestuur) en verkiezingsprogramma worden opgezet. Ook moet er de nodige aandacht voor de partij worden gegenereerd (Euser, 2009, 130-139; Pedersen, 1982).

Ondanks deze moeite zijn er sinds 2002 ongeveer 662 lokale politieke partijen opgericht om vervolgens mee te doen aan verkiezingen, 163 in 2002, 304 in 2006 en 195 in 2010 (Euser, 2010, 14). In zijn boek *Lokale leiders* beschrijft Bert Euser (2009) de kenmerken van de oprichters van veel lokale partijen: Het oprichten van een lokale partij is vaak de actie van één of enkele personen. Veel oprichters van lokale partijen hebben hun carrière niet in eerste plaats in de politiek gemaakt, maar komen uit het bedrijfsleven (dit in tegenstelling tot veel personen uit lokale afdelingen van landelijke politieke partijen, die vaak uit onderwijs en ambtenarij afkomstig zijn). De overgrote meerderheid van de groep onderzochte oprichters kan worden gekwalificeerd als babyboomer, vijftigers en zestigers die financieel en maatschappelijk relatief onafhankelijk zijn op het moment dat ze besluiten een (eigen) lokale partij op te richten. Daarnaast zijn bijna twee van de drie oprichters van lokale partijen vroeger actief geweest bij (een van) de drie grote landelijke partijen (Euser, 2009, 81-91). Deze kenmerken zijn ook enigszins van toepassing op de oprichter van Leefbaar Rotterdam, Ronald Sørensen, maar vooral Fortuyn lijkt aan het profiel te voldoen (zo is Fortuyn onder meer actief lid geweest van de PvdA, (Oosthoek, 2005, 17)).

Als we inzoomen op de motieven van 251 bestuurders van lokale partijen (onderzoek uit 2006: Boogers, Lucardie & Voerman, 2006), zien we dat de motieven sterke gelijkenis vertonen met de onvrede en kritiek die Fortuyn op nationaal niveau uitte. Onvrede over het gemeentelijk beleid en het functioneren van de democratie worden door respectievelijk 50,2 en 43,8 procent van de bestuurders als zeer belangrijk genoemd voor de oprichting van de lokale partij (Boogers, Lucardie & Voerman, 2006, 21). Dit sluit aan bij onderzoek van Euser, die ongeveer honderd oprichters van lokale partijen interviewt. Het betreft hier partijen die succesvol waren bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. Hij constateert als redenen voor oprichting: 'onvrede over de kwaliteit van het lokale bestuur, gevormd door landelijke partijen, het onvermogen van het bestuur om met burgers te communiceren, de megalomane plannen waar burgers nooit om hebben gevraagd en klachten over de kwaliteit van de gemeentelijke dienstverlening' (Euser, 2010, 14).

Net als Leefbaar Rotterdam positioneren veel lokale partijen zich ook niet duidelijk op de links-rechtsschaal. De grootste groep bestuurders van lokale partijen (67,2 procent) vindt het onderscheid niet van toepassing (34 procent) of plaatst zich in het midden (33,2 procent). Een groep van 25 procent vindt zich links van het centrum zitten en 7,8 procent van de ondervraagden plaatst zich rechts van het centrum. De Leefbaar-partijen plaatsen zich iets vaker aan een van beide kanten (Boogers, Lucardie & Voerman, 2006, 24-25).

Electoraal succes van lokale partijen

Uit tabel 1 blijkt dat lokale partijen geen nieuwe fenomenen zijn en al lange tijd in staat zijn een aanzienlijk deel van het electoraat achter zich te krijgen. Vooral in het zuiden van het land spelen ze al vele jaren een grote rol. Ook als het in de loop van de tijd door gemeentelijke herindelingen voor landelijke partijen relatief gemakkelijker wordt om zich lokaal te organiseren (vanwege het kleinere aantal gemeenten en minder raadszetels), blijven lokale partijen electoraal goede resultaten halen (Janssen & Korsten, 2003). Geleidelijk aan verspreidt het succes zich ook wat meer evenredig over het land. De gemeenteraadsverkiezingen in 2002 hebben aan die spreiding meegeholpen. In dat jaar zijn er in negentig gemeenten zelfs lokale nieuwkomers die minstens 10 procent van de stemmen halen (Euser, 2010, 13). Daar zitten, zoals we nog zullen zien, ook veel 'Leefbaar'-partijen tussen.

Als we op provinciaal niveau kijken naar de stemmen voor lokale partijen en de stemmen voor de LPF, zien we niet direct overeenkomsten. De provincies met in 2002 de meeste stemmen voor lokale partijen zijn niet dezelfde als de provincies waar in 2002 en 2003 de meeste mensen op de LPF hebben gestemd. Wat wel opvalt is dat in de twee provincies waar het percentage LPF-stemmers in zowel 2002 als 2003 het hoogst is, Flevoland en Zuid-Holland in 2002 respectievelijk 19,26 en 22,16 procent, het percentage stemmen op lokale partijen in 2002 het sterkst gestegen is respectievelijk met 11,3 en 10,6 procent. Ook in de twee provincies waar lokale partijen het van oudsher goed doen, Noord-Brabant en Limburg, doet de LPF het goed.

Tabel 1. *Percentage stemmen op lokale lijsten en de LPF per provincie.*

	1974	1978	1982	1986	1990	1994	1998	2002	LPF 2002	LPF 2006	2010	2010
Groningen	5,1	5,0	6,5	5,7	5,9	6,4	7,7	13,8	12,2	3,35	11,2	18,3
Friesland	10,5	9,2	9,9	9,2	12,7	20,4	20,0	20,9	12,31	3,69	11,9	17,3
Drenthe	8,5	8,9	9,3	9,1	12,0	17,4	19,6	23,1	12,31	3,82	18,9	23,9
Overijssel	10,6	6,5	6,6	6,1	9,4	14,8	15,0	20,0	11,15	3,39	17,5	21,3
Flevoland	6,3	4,7	2,8	5,2	5,7	7,7	15,9	27,2	19,26	7,0	20,0	17,9
Gelderland	16,7	13,0	11,2	10,4	12,1	14,5	15,4	20,5	13,9	4,18	21,0	22,0
Utrecht	5,3	3,2	3,1	3,7	4,9	6,7	9,2	19,3	15,16	4,83	17,9	14,7
Noord-Hol- land	6,4	4,9	6,4	6,8	7,9	11,8	15,6	20,6	17,62	6,0	17,6	18,9
Zuid-Hol- land	4,7	3,3	4,6	4,5	4,6	8,1	12,0	22,6	22,16	8,7	21,4	23,6
Zeeland	15,8	13,2	11,4	9,0	10,7	10,4	12,9	15,6	15,62	5,25	21,3	23,8
Noord-Bra- bant	51,3	37,0	31,7	28,1	30,0	33,6	35,7	40,6	17,62	5,6	35,3	34,4
Limburg	71,8	61,9	41,0	36,1	34,2	34,7	35,6	35,6	18,99	5,34	32,1	39,2
Totaal	18,9	14,8	13,0	12,0	13,3	16,4	18,3	25,0	17	5,7	22,1	23,7

Bron: Boogers, Lucardie & Voerman, 2006, gebaseerd op Van Tilburg, 1993; Janssen & Korsten, 2003; cijfers 2006 en 2010 eigen inventarisatie Marcel Boogers, maar zie ook Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2010, 123. Vanaf 2006 hanteert de Kiesraad een nieuwe definitie van lokale lijsten, waarbij regionale partijen en combinaties van landelijke partijen niet meer tot lokale partijen worden gerekend (cijfers van de LPF van de Kiesraad, www.verkiezingsuitslagen.nl)

In tegenstelling tot de LPF, de partij die zonder Fortuyn stuurloos lijkt, blijven lokale partijen het na 2002 goed doen. Na de verkiezingen van 2010 zijn lokale partijen in 147 gemeenten de grootste (in 2006 was dat in 94 gemeenten). Dat is overigens exclusief de Leefbaar-partijen. Het CDA is in 2010 in 80 gemeenten de grootste partij, de VVD in 73 en de PvdA in 55 gemeenten (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2010, 124).

Aantrekkingskracht lokale partijen

Het is lastig om de LPF-kiezer te vergelijken met de kiezer van lokale partijen. 'Het electoraat van de LPF verschilt qua samenstelling niet of nauwelijks van de Nederlandse bevolking' (Van Praag, 2003, 112). Het stemmotief voor het stemmen op een lokale partij is eveneens eenduidig. In 2006 geeft meer dan 48 procent van de ondervraagde lokale kiezers 'lokale partij weet meer van de gemeente dan landelijke partij' als een van de redenen. Daarachter volgt 'lokale partij heeft de afgelopen 4 jaar goed gepresteerd' met 31 procent. Deze redenen worden enigszins op afstand gevolgd door 'als signaal voor de landelijke partijen' (18 procent), 'de lokale partij heeft persoon op de lijst staan die ik persoonlijk ken' (18 procent) en 'er is in mijn gemeente geen landelijke partij waarop ik wil stemmen' (17 procent) (Boogers, 2010, 72).

Ook vier jaar later, in 2010, is onderzoek verricht naar de stemmotieven van burgers bij gemeenteraadsverkiezingen (Boogers, Van Ostaaijen & Slagter, 2010). Daaruit blijkt allereerst dat lokale partijen zich meestal wat gemakkelijker kunnen profileren op lokale thema's. Dat komt doordat ze veel minder dan landelijke partijen te maken hebben met een partijpolitiek-ideologisch profiel dat de aandacht van die thema's afleidt. Lokale partijen zijn daarnaast goed in staat om met aansprekende, stevig in het lokale verenigingsleven gewortelde, kandidaten naar de kiezer te gaan. Lokale partijen creëren de band met de samenleving over het algemeen wat directer dan traditionele (landelijke) politieke partijen, die hun maatschappelijke worteling vaak via hun ledenbestand organiseren. En lokale partijen hebben ten slotte geprofiteerd van landelijke politieke ontwikkelingen. Tijdens de verkiezingen van 2010 ergerden veel (CDA-)kiezers zich aan hun landelijke partijleiders. De overstap – op lokaal niveau – naar een andere landelijke partij was voor hen vaak te groot, maar de overstap naar een minder ideologisch geprofileerde lokale partij niet. Daarnaast profiteerden lokale partijen van de algemene onvrede over de politiek. Partijen die niet met de Haagse politiek geassocieerd worden (lees: lokale politieke partijen), zijn in dat geval aantrekkelijker. Op die manier ontsnappen lokale politieke partijen ook niet aan de nationalisering van de gemeenteraadsverkiezingen. Deze is voor landelijke partijafdelingen overigens wel veel sterker (Boogers, Van Ostaaijen & Slagter, 2010).

Collegedeelname van lokale partijen en vallende wethouders

Ten slotte moet nog iets gezegd worden over de collegedeelname van lokale politieke partijen. Zo valt op dat nieuwe lokale partijen aanvankelijk vaak van collegedeelname worden uitgesloten. Ongeveer driekwart van alle nieuwe lokale partijen die minstens 10 procent van de stemmen behalen, blijft buiten het college (Euser, 2009, 99). Dat kan met het protestkarakter van de lokale partij te maken hebben, waarmee overigens niet gezegd wordt dat lokale partijen niet meer zijn dan protestpartijen. Een lokale partij kan zich tegen het lokaal bestuur of een specifiek project in het bijzonder hebben gekeerd. Het kan ook zijn dat de reden persoonlijker is. De aanvoerders/oprichters van lokale partijen hebben zich soms van een andere (lokale afdeling van een landelijke) partij afgesplitst, wat hen lokaal vaak nog lang wordt nagedragen. Toch lijkt de buitensluiting tijdelijk. Van de succesvolle nieuwkomers uit 2002 die ook in 2006 minstens 10 procent van de stemmen weten te behalen, komt ongeveer twee derde in het college (Euser, 2009, 99). Hier is Fortuyn in 2002 een opvallende uitzondering ten opzichte van veel andere lokale partijen. Na een bijzonder harde lokale en nationale campagne wordt Fortuyn juist niet uitgesloten van collegedeelname. De stemming in Rotterdam bij de gevestigde partijen bestaat uit een combinatie van verslagenheid en een houding van 'hij moet het dan maar waarmaken'. Als leider van de grootste partij lukt het hem uiteindelijk een coalitie te vormen met de VVD en het CDA.

Bij veel andere lokale partijen die in 2002 zetels winnen, lijkt bestuursdeelname pas na een hernieuwd succes tot de mogelijkheden te behoren. Hoewel het aantal stemmen op lokale partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2010 maar enkele procenten toeneemt (zie tabel 1), neemt het aantal wethouders van lokale

partijen met een derde toe (Euser, 2010, 17). Na de verkiezingen van 2010 maken lokale partijen in 240 gemeenten deel uit van de coalitie met in totaal 329 wethouders (Bouwmans, 2011a). In tien gemeenten bestaat het college zelfs geheel uit lokale partijen (Euser, 2010, 17). Het CDA bestuurt in 261 gemeenten met 310 wethouders. De VVD heeft 287 wethouders en de PvdA 232 wethouders (Bouwmans, 2011a). Opvallend is wel dat in de tien grootste Nederlandse gemeenten geen lokale partij in het college zit (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2010, 152).

Voor wat betreft het voortijdig terugtreden, doen de lokale partijen het niet slecht. Het eerste jaar na de verkiezingen van 2010 verliezen de lokale partijen 2,74 procent van de lokale wethouders, tegenover 4,18 procent bij de VVD en 4,74 procent bij de PvdA.⁴ Ook in de vorige periode lijken wethouders van lokale partijen het relatief gezien niet slecht te doen, wat enigszins de verwachting die soms geuit wordt, logenstraft (zie o.a. Aardema e.a., 2011). In een enquête van Castenmiller e.a. (2010, 13; respons van 42 procent) onder 234 wethouders die tussen 2007 en eind 2009 zijn teruggetreden blijkt dat alleen de PvdA licht oververtegenwoordigd is. En ook als we kijken naar 2009, het laatste volledige jaar voor de verkiezingen, zien we dat PvdA- (en CDA-)wethouders relatief vaak terugtreden. De lokale partijen doen het beter dan wat gezien hun aandeel wethoudersposten verwacht mag worden.⁵ Het verschil kan mogelijk verklaard worden door het vrijwillig terugtreden van wethouders van lokale afdelingen van landelijke partijen, bijvoorbeeld als ze ergens anders wethouder kunnen worden. Dit laatste lijkt vooral bij CDA-wethouders het geval, zes keer in 2009 (Bouwmans, 2010).

Fortuyn en de Leefbaar-partijen

Een ogenschijnlijk meer directe link tussen de lokale partijen en de opkomst van Fortuyn zijn de zogenaamde 'Leefbaar-partijen', partijen met de naam 'Leefbaar' of een verbastering daarvan in de titel; vaak 'leefbaar' gevolgd door de gemeentenaam. Fortuyns verbondenheid met de naam 'Leefbaar' (eerst via Leefbaar Nederland en daarna via Leefbaar Rotterdam) zou in veel gemeenten initiatieven hebben uitgelokt om met een Leefbaar-partij of Leefbaar-lijst aan de verkiezingen deel te nemen. Op die manier zou de winst die lokale partijen in 2002 behalen aan Fortuyn te relateren zijn. In dit laatste deel van deze bijdrage wordt daarom verder op die Leefbaar-beweging ingezoomd.

Voor het ontstaan van de lokale Leefbaar-beweging wordt verwezen naar 1993, toen Jan Nagel Leefbaar Hilversum oprichtte (Binnenlands Bestuur, 2010b). In 1998 haalt die partij vanwege ongenoegen over het plaatselijke verkeersbeleid veertien van de 37 raadszetels. In 2002 verliest de partij vijf zetels, maar blijft de grootste (Binnenlands Bestuur, 2010b). In Oegstgeest is er overigens nog een voorloper van dit succes. Leefbaar Oegstgeest is ook uit onvrede met plannen van het gemeentebestuur opgericht en haalt in 1994 in één keer 42 procent van de stemmen. Met zeven zetels is Leefbaar Oegstgeest de grootste partij (Andere Tijden, 2010). De partij blijft ook de jaren daarna groot; in 2010 haalt de partij nog 30,33 procent van de stemmen. Progressief Leefbaar Cuijk is overigens ook een

partij die al sinds die vroege jaren negentig de term 'Leefbaar' gebruikt, maar de oudste Leefbaar-partij lijkt vooralsnog Leefbaar Asten te zijn. Die partij gaat sinds 1982 als een Leefbaar-partij door het leven (Siris, 2010).

Enkele jaren na het ontstaan van Leefbaar Hilversum wordt Leefbaar Utrecht opgericht (door Henk Westbroek en Broos Schnetz). Ook hier is de belangrijkste reden voor de oprichting de onvrede over het bestaande bestuur en beleid, met name de aanpak van een aantal grote infrastructuurprojecten (Van Eeden, 2008, 11-12). Ook in Utrecht slaat de Leefbaar-partij aan. De partij wordt in 1998 met negen van de 45 raadszetels de grootste partij in de gemeenteraad. Bij de gemeenteraadsverkiezing vanwege herindeling in 2000 behaalt de partij zelfs veertien zetels. Leefbaar Utrecht blijft daarmee de grootste partij en treedt toe tot het college.

Westbroek en Nagel zijn eind jaren negentig betrokken bij het oprichten van een landelijke Leefbaar-partij, 'Leefbaar Nederland'. Net als bij hun lokale partijen ligt onvrede met de politiek en huidige machthebbers ten grondslag aan de oprichting (zie o.a. Oosthoek, 2005, 22). Voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 zoekt de partij echter nog wel een aansprekende lijsttrekker. De partij vindt deze in Pim Fortuyn, die in de zomer van 2001 aankondigt in de politiek te stappen. In oktober 2001 wordt Fortuyn door het bestuur van Leefbaar Nederland voorgedragen als lijsttrekker. Een maand later vindt het verkiezingscongres van Leefbaar Nederland plaats en wordt Fortuyn door 89 procent van de 445 aanwezigen gekozen. Fortuyn maakt op dat congres zijn bekende 'at your service'-gebaar, maar al snel blijkt dat hij niet van plan is zijn eigen politieke koers op te geven. Vooral uitspraken over immigratie en asiel (zoals het voornemen de grens te sluiten voor islamieten) en het afschaffen van artikel 1 van de Grondwet (in de context dat de vrijheid van meningsuiting niet belemmerd mag worden) leiden ertoe dat Leefbaar Nederland in februari 2002 niet met hem verder wil. Fortuyn gaat dan landelijk met zijn eigen lijst, de LPF, verder. Lokaal blijft hij lijsttrekker van Leefbaar Rotterdam.

De lokale Leefbaar-partijen

Als de oprichters van veel Leefbaar-partijen zich voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 door Fortuyn hebben laten inspireren, dan heeft dat vooral te maken met zijn rol bij Leefbaar Nederland en niet met die bij Leefbaar Rotterdam. Het is immers pas op 20 januari 2002 publiek bekend dat hij lijsttrekker wordt van Leefbaar Rotterdam, veel te kort om nog een partij op te richten om mee te doen aan de gemeenteraadsverkiezingen (Euser, 2009). Het is aannemelijker dat Fortuyns voordracht tot lijsttrekker van Leefbaar Nederland (oktober 2001) en vervolgens zijn verkiezing (november 2001) veel mensen op lokaal niveau geïnspireerd heeft een Leefbaar-partij op te richten (of een bestaande partij van naam te veranderen). Toen Fortuyn begin februari Leefbaar Nederland verliet, hebben veel lokale partijen die naam niet meer kunnen veranderen. Daarnaast zijn er partijen die de titel 'Leefbaar' al veel eerder hebben gekozen, wellicht vanwege Leefbaar Hilversum, Leefbaar Utrecht, Leefbaar Nederland of vanwege een andere, lokale, reden. En niet alle betrokkenen bij de Leefbaar-partijen zijn gecharmeerd van Fortuyns relatie met deze 'beweging'. Nadat de Rotterdamse Stadspartij van-

Tabel 2. *Het aantal aan de verkiezingen deelnemende Leefbaar-lijsten (lijst met de naam 'Leefbaar' of een verbastering daarvan in de titel) en het gemiddelde percentage van de stemmen dat ze behaald hebben (de winst van Leefbaar Utrecht in 2000 is bij de verkiezingen van 2002 geplaatst).⁷*

	1998	2002	2006	2010
Aantal deelnemende lijsten	27	84	62	46
Gemiddeld percentage stemmen	10,99	15,26	10,07	11,88

wege de relatie met Leefbaar Nederland in februari 2001 'Leefbaar' in haar naam opneemt, laat de partij dit nauwelijks een jaar later weer vallen vanwege Fortuyns verbondenheid met Leefbaar Nederland (Oosthoek, 2005, 33). Het illustreert alvast hoe vluchtig en ongrijpbaar het fenomeen 'Leefbaar-partij' soms is.

Hoe dan ook, het deelnemen aan de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 onder de naam 'Leefbaar' lijkt electoraal gezien geen slechte zet. Onder de 90 nieuwe lokale partijen die in 2002 met meer dan 10 procent in de gemeenteraad komen, zijn 38 Leefbaar-partijen (Euser, 2010, 13). Het aantal Leefbaar-lijsten is in 2002 het grootst. Uit onderzoek (zie voetnoot 8) blijkt dat er dan 84 Leefbaar-lijsten zijn die stemmen halen bij de gemeenteraadsverkiezingen.⁶ Daarvan zijn er 77 die 'Leefbaar' gevolgd door een gemeente of plaatsnaam als volledige of deel van de lijstnaam hebben. De overige zeven hebben een verbastering van 'Leefbaar', zoals 'Leefbaarheid' of 'Leefbare', in hun naam en vaak een verwijzing naar een plaats, buurt of regio, bijvoorbeeld Leefbare Achterhoek uit Aalten. De Leefbaar-lijsten zijn het best vertegenwoordigd in de drie westelijke provincies (35 stuks) en de drie zuidelijke provincies (25). Gelderland, Overijssel en Flevoland hebben samen negentien Leefbaar-lijsten en de drie noordelijke provincies komen niet verder dan vijf. Die onderlinge verdeling verandert in de jaren voor en na 2002 niet veel. De Leefbaar-lijsten scoren in 2002 boven het landelijk gemiddelde in de provincies Flevoland, Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland, provincies waar ook de LPF in 2002 goed scoort.

In totaal hebben we 89 Leefbaar-lijsten geteld die op enig moment tussen 1998 en 2010 bij een gemeenteraadsverkiezing stemmen hebben behaald. Daarvan doen er zeker 27 al mee aan de verkiezingen in 1998. In 2010 doen er 46 Leefbaar-lijsten mee aan de verkiezingen. Er zijn dertien Leefbaar-lijsten die aan alle verkiezingen van 1998 tot en met 2010 hebben meegedaan. De afname van het aantal aan gemeenteraadsverkiezingen deelnemende Leefbaar-partijen betekent overigens niet noodzakelijk dat de partijen niet meer bestaan. Zeker 24 Leefbaar-lijsten die in 2002 aan de gemeenteraadsverkiezingen mee hebben gedaan, hebben al dan niet door een fusie met een andere partij afstand van de term 'Leefbaar' gedaan en zijn onder een andere naam verder gegaan.

Tussen al die Leefbaar-partijen zit een grote verscheidenheid. In Oegstgeest en Zeewolde zijn Leefbaar-partijen actief die dat ook al in 1998 waren en die electoraal nog steeds sterk zijn. Andere worden dat pas in 2002, maar blijven dat vervolgens ook, zoals Leefbaar Rotterdam en Leefbaar Simpelveld, die sinds 2002

kunnen rekenen op minstens 25 procent van de stemmen. Ook zijn er vier Leefbaar-lijsten die pas in 2006 en/of 2010 aan de verkiezingen meedoen. Daarvan bestond één partij al wel, maar door herindeling is deze partij nieuw in de nieuwe gemeente. En ten slotte zijn er nog zeker 22 Leefbaar-lijsten die tussen 1998 en 2010 als Leefbaar-partij aan slechts één verkiezing meedoen. In bijna alle gevallen gaat het hier om de verkiezing van 2002. Een groot deel van de nieuwe Leefbaar-partijen in 2002 houdt er vier jaar later dus al weer mee op. Ze stoppen althans met de naam 'Leefbaar'.

Ook inhoudelijk zijn er tussen Leefbaar-partijen veel verschillen te vinden. Dit wordt bevestigd in onderzoek van studenten naar elf Leefbaar-partijen.⁸ Net zoals de eerdergenoemde voorbeelden van Leefbaar Oegstgeest, Hilversum, Utrecht en Rotterdam, blijkt onvrede met het bestaande bestuur en/of beleid vaak aan de oprichting van de Leefbaar-partij ten grondslag te liggen. 'Tegen de achterkamertjes' en 'voor het luisteren met de burger' is dan ook in bijna alle gevallen een van de schaarse overeenkomsten tussen de Leefbaar-partijen voor wat betreft hun beleidsprogramma. De doorsnee Leefbaar-partij, voor zover deze bestaat, is aanvankelijk ontstaan als *one issue*-partij die zich tegen één of meerdere specifieke gemeentelijke projecten richt, zoals Omniworld in Almere, de Rijnouwelijs in Leiden of de tramverbinding in Ridderkerk. Aan de andere kant zijn deze kenmerken ook weer niet zo uniek voor de Leefbaar-partijen; ook veel andere lokale partijen hebben protest- of antipolitieke kenmerken (zie o.a. Euser, 2009; Boogers, Lucardie & Voerman, 2006).

Uit het onderzoek blijkt verder dat de naam 'Leefbaar' vaak opportuun is gekozen, geïnspireerd door de ontwikkelingen rondom Leefbaar Nederland en/of Fortuyn. Maar soms is ook Jan Nagel met Leefbaar Hilversum en Leefbaar Nederland het voorbeeld. Het verschil voor wat betreft inspiratie (bijv. tussen Nagel of Fortuyn) zou wellicht een van de mogelijke verklaringen kunnen zijn voor het ideologische profiel van de Leefbaar-partijen. Want hoewel Leefbaar-partijen wat vaker dan andere lokale partijen op een links-rechtsschaal te plaatsen zijn, kan het per partij nog erg verschillen aan welke kant deze zich bevindt en zijn zowel 'linkse' als meer rechts georiënteerde Leefbaar-partijen aanwezig (Boogers, Lucardie & Voerman, 2006, 24-25; zie ook Binnenlands Bestuur, 2010a).

Het moeilijkste proces voor de Leefbaar-partijen begint over het algemeen als ze de verkiezingen hebben gewonnen. Als de partij gaat besturen, moet het initiële protestkarakter verenigd worden met de verantwoordelijkheid van bestuur en dus het sluiten van compromissen. Dit moet vaak gedaan worden tegen een achtergrond van raads- en collegeleden die relatief onervaren zijn. Dat blijkt vaak moeilijk. In 2002 zijn er (slechts) 35 wethouders die namens hun partij bestuursverantwoordelijkheid dragen. Hiervan halen 28 wethouders (80 procent) niet de eindstreep (Binnenlands Bestuur, 2006). Zoals we hebben gezien, treden ook twee van de drie wethouders van Leefbaar Rotterdam voortijdig af.

Voor de meerderheid van de Leefbaar-partijen die in de oppositie belanden, is het echter de grootste uitdaging om zich vanuit hun *one issue*-achtergrond te verbreden. De Leefbaar-partij wordt in de gemeenteraad immers geconfronteerd met een breed scala aan onderwerpen en moet aan andere partijen (en de kiezer) duidelijk maken waar ze voor staat. Leefbaar Utrecht bijvoorbeeld, komt na het initiële

ele succes in 2000 met een uitgebreid verkiezingsprogramma met concrete voorstellen op vele terreinen, juist om het *one issue*-imago tegen te gaan (Van Eeden, 2008, 60). En ook de verkiezingsprogramma's van Leefbaar Rotterdam ontwikkelen zich sinds de niet zo zeer eenzijdige, maar wel enigszins beperkte 'leidraad' uit 2002 verder tot meer complete overzichten van voorstellen op diverse beleidsterreinen.

Het ligt voor de hand een relatie te zien tussen Fortuyn en de goede resultaten van de Leefbaar-partijen. Immers, Fortuyns relatie met Leefbaar Nederland (oktober 2001-februari 2002) valt samen met de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2002. En daar scoren veel Leefbaar-partijen goed. Bovendien doen er meer dan drie keer zoveel Leefbaar-partijen mee als in 1998. Maar zelfs al lijkt de aantrekkingskracht van Fortuyn daarvoor een belangrijke reden (Boogers, 2010, 30), dan nog is causaliteit lastig vast te stellen. Wel lijkt Leefbaar Nederland zonder Fortuyn een stuk minder interessant voor de (landelijke) kiezer; Leefbaar Nederland haalt in mei 2002 bij de Tweede Kamerverkiezingen slechts 1,61 procent van de stemmen. Bovendien is ongeveer de helft van het aantal Leefbaar-partijen waarvan we de oprichtingsdatum hebben kunnen achterhalen, opgericht voor Fortuyns betrokkenheid bij Leefbaar Nederland. In dat geval is het hooguit de koers die is geïnspireerd door Fortuyn. Maar het bleek in de meeste gevallen niet mogelijk te achterhalen of en in hoeveel gevallen dat ook echt gebeurd is. Er zijn Leefbaar-partijen die qua gedachtegoed dicht tegen Fortuyn aan zitten, maar ook genoeg partijen die weinig van dat gedachtegoed moeten hebben (zie ook Binnenlands Bestuur, 2010a).

De LPF lokaal en de Lijst Smolders Tilburg

Dat Fortuyn een inspiratie was voor veel lokale partijen, blijkt door de voorbeelden die te vinden zijn. Leefbaar Rotterdam is al genoemd, maar ook de LPF is in verschillende gemeenten na het uiteenvallen van de landelijke partij als lokale partij terug te vinden. In Westland was de LPF al in 2003 actief en heeft zij een wethouder geleverd. Ook in Spijkenisse, Den Haag en Duiven zijn of waren er na 2006 lokale LPF-afdelingen actief die bij de gemeenteraadsverkiezingen succesvol waren. In Eindhoven haalt de LPF in 2006 één zetel; in 2010 haalt de 'Lijst Pim Fortuyn Eindhoven' er zelfs twee. Op de website zegt de partij trots te zijn dat ze naar eigen zeggen de enige partij is die op lokaal niveau nog met de naam 'Fortuyn' aan de verkiezingen deelneemt (de LPF in Westland en Spijkenisse staat inmiddels voor 'Lokale Politieke Federatie'). En ook in 2014 zal de partij dat weer doen (Lijst Pim Fortuyn Eindhoven, 2012).

Daarnaast zijn er partijen die zonder dat dit direct aan de naam is te zien, door Fortuyn zijn of waren geïnspireerd. Dat geldt zeker voor de partij van Fortuyns ex-chauffeur Hans Smolders. In 2002 is ex-ijshockeyer en ondernemer Hans Smolders korte tijd privéchauffeur van Fortuyn en raakt overtuigd van Fortuyns denkbeelden. Na een korte periode als Tweede Kamerlid voor de LPF (2002-2003) richt Smolders in 2005 zijn eigen 'Lijst Smolders Tilburg' op. In Tilburg zet hij

zich stevig af tegen de gevestigde (Tilburgse) politiek en pleit voor meer invloed van burgers op beleid. Hij komt in 2006 met vijf van de 39 zetels in de gemeenteraad en ontpopt zich daar als een harde oppositievoerder die het college en veel collegeplannen stevig onder vuur neemt. Smolders schuwt daarbij weinig middelen. Hij doet onder meer aangifte tegen burgemeester Ruud Vreeman wegens fraude, en voor het lekken van vertrouwelijke stukken krijgt hij een boete van 750 euro (Omroep Brabant, 2009). In januari 2010 kondigt Smolders aan wegens gezondheidsredenen niet aan de gemeenteraadsverkiezing mee te doen. Bij een lokaal congres waar veel Tilburgse politici die dag bijeen zijn, klinkt bij het bekendmaken van dat bericht een volgens sommigen zelfgenoegzaam, maar in ieder geval luid applaus (Brabants Dagblad, 2010).

Tot besluit

Lokale partijen zijn in Nederland altijd sterk geweest. Het is dan ook niet juist te zeggen dat ze sinds 2002, al dan niet onder invloed van Fortuyn, groot geworden zijn. Wel is het zo dat vanaf 2002 hun aandeel in het totaal aantal uitgebrachte stemmen flink is toegenomen. Vooral het succes van de Leefbaar-partijen draagt daar in 2002 in belangrijke mate aan bij. Vaak is de oprichting een zaak van één of enkele personen die uit onvrede met de huidige (lokale) politiek en het bestuur dit vergaande burgerinitiatief aangaan (zie ook Euser, 2009). Uit de verkiezingsresultaten blijkt vervolgens dat deze initiatieven electoraal in veel gemeenten aanslaan. Bovendien kenmerken veel lokale partijen zich door enige onvrede met de huidige (lokale) politiek. Op die manier vormen veel lokale partijen ook een voorbode van wat in 2002 door Fortuyn (ook nationaal) zichtbaar wordt gemaakt. Ook na 2002 zijn er veel lokale partijen die zich op deze manier profileren (maar ook zeker niet allemaal).

Hoewel een link niet met zekerheid is vast te stellen, zijn er twee indicaties dat Fortuyn een rol heeft gespeeld in de electorale winst van de lokale en vooral Leefbaar-partijen in 2002. In onderzoek naar lokaal stemgedrag uit 2010 (Boogers, Van Ostaaijen & Slagter, 2010) blijkt dat de dalende populariteit van de 'Haagse politiek' en daarmee de landelijke partijen positief uitpakt voor partijen die niet aan 'Den Haag' verbonden zijn, de lokale partijen. Dat principe toepassen op 2002 leidt al snel tot Fortuyn, die de kritiek op de Haagse politiek aanwakkerde en daarmee ook op lokaal niveau een proteststem, een stem op een lokale partij, heeft uitgelokt. Vervolgens is de (electorale) groei van Leefbaar-partijen in 2002 opmerkelijk (zie tabel 2). Hoewel het zeker niet voor al die partijen geldt, zijn veel ervan (mede) door inspiratie van Fortuyn opgericht. Op die manier heeft Fortuyn ook (indirect) een aandeel in de verkiezingswinst van veel lokale (Leefbaar-)partijen in 2002, of later, zoals in het geval van de 'Lijst Smolders Tilburg'.

Het succes uit 2002 van de onderling zeer verschillende groep Leefbaar-partijen wordt in 2006 en 2010 niet geëvenaard; veel Leefbaar-partijen stoppen na 2002 of veranderen van naam. Een Leefbaar-partij die ook na 2002 sterk blijft, is de partij met de meest duidelijke link naar Fortuyn: Leefbaar Rotterdam. De partij van Fortuyn zelf komt in 2002 in het college en slaagt erin delen van de agenda

uit te voeren, met name voor wat betreft veiligheidsbeleid. Onder lijsttrekkerschap van Marco Pastors blijft Leefbaar Rotterdam electoraal een stevige rol van betekenis spelen door zowel in 2006 als in 2010 na de PvdA de tweede partij van Rotterdam te worden. Hoewel de partij zowel qua karakter als aanhang in de loop van de jaren verandert, is het een op lokaal niveau concrete en zichtbare erfenis van Fortuyn. De vele andere lokale partijen die voor en na 2002 al dan niet vanwege inspiratie door Fortuyn zijn opgericht, maar toch zeker met enige gelijkenis met hem of zijn aanpak, de andere.

Noten

- 1 In de grote steden Amsterdam en Den Haag halen Leefbaar-partijen geen zetels en Leefbaar Utrecht valt terug van veertien naar drie zetels. Zie ook tabel 2.
- 2 Gesprek met Marco Pastors en Ronald Sørensen, 3 februari 2012.
- 3 Voor het deel over lokale partijen wordt gebruikgemaakt van enkele, in een met Marcel Boogers en Bert Euser te publiceren boekhoofdstuk bijeengebrachte gegevens (Van Ostaaijen, Boogers & Euser, te verschijnen).
- 4 Eigen berekening op basis van eerdergenoemde aantallen wethouders en de aantallen opgestapte wethouders zoals opgetekend in Binnenlands Bestuur (Bouwman, 2011b).
- 5 Er is gekeken naar het totaal aantal wethouders per partij (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2010, 159) en de lijst van afgetreden wethouders in 2009 (Bouwman, 2010). Uit eigen berekening volgt dan een resultaat van CDA van +2,6 procent, en van PvdA van +2,2 procent. Bij de VVD is er geen verschil en bij lokale partijen komt het op -4,1 procent. Dat is echter wel gerekend buiten een marge van 2,1 procent, die ontstaat omdat er bij het totaal aantal wethouders ook wethouders van lijstverbindingen zijn geteld (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2010, 159 en voetnoot 5 op pagina 36).
- 6 BuitenGewoon Leefbaar; Democratisch Leefbaar Den Haag; Groepering Leefbaarheid BoZ-Halsteren-Lepelstraat; Helmondse Belangen/Leefbaar Helmond; Leefbaar 's Hertogenbosch/Rosmalen; Leefbaar Albrandswaard; Leefbaar Alkmaar; Leefbaar Almelo; Leefbaar Almere; Leefbaar Alphen/Alphense Stadspartij; Leefbaar Amersfoort; Leefbaar Amsterdam 92/Leefbaar Amsterdam; Leefbaar Apeldoorn; Leefbaar Arcen, Lomm en Velden; Leefbaar Arnhem; Leefbaar Asten; Leefbaar Bergh; Leefbaar Bergschenhoek; Leefbaar Breda/Parel van het Zuiden; Leefbaar Capelle; Leefbaar Delft; Leefbaar Den Haag; Leefbaar Den Helder; Leefbaar Diemen; Leefbaar Dronten; Leefbaar Eindhoven; Leefbaar Emmen; Leefbaar Enkhuizen/Enkhuizer Belang; Leefbaar Haaksbergen; Leefbaar Haarlemmermeer; Leefbaar Heerenveen; Leefbaar Heerlen; Leefbaar Heiloo; Leefbaar Hilversum; Leefbaar Hoogeveen; Leefbaar Huizen; Leefbaar Krimpen; Leefbaar Leeuwarden; Leefbaar Kerkrade; Leefbaar Leiden; Leefbaar Lelystad; Leefbaar Maarssen; Leefbaar Middelburg; Leefbaar Montfoort; Leefbaar Nieuwegein; Leefbaar Nieuwenhagen; Leefbaar Oegstgeest; Leefbaar Pijnacker-Nootdorp; Leefbaar Purmerend 2001; Leefbaar Reimerswaal; Leefbaar Rheden; Leefbaar Ridderkerk; Leefbaar Rotterdam; Leefbaar Rucphen; Leefbaar Schaesberg; Leefbaar Schiedam; Leefbaar Schouwen-Duiveland; Leefbaar Simpelveld; Leefbaar Sliedrecht; Leefbaar Someren;

- Leefbaar Tynaarlo/EVZ 2000; Leefbaar Uden; Leefbaar Veghel; Leefbaar Voerendaal; Leefbaar Wageningen; Leefbaar Wijchen; Leefbaar Zeewolde; Leefbaar Zeist; Leefbaar Zutphen; Leefbaarheid Dorpslinten; Leefbare Achterhoek; Leefbare Kernen; Liberaal Ede/Leefbaar Ede; Partij Leefbaarheid Centraal; Politieke Partij Leefbaar Nuth; Politieke Unie voor een leefbare NOP; Progressief Leefbaar Cuijk PLC'93; Schermer Groen Oprecht en Leefbaar; Sprookjes 2000/Leefbaar Eibergen; Stadspartij Leefbaar Mestreech; Stadspartij leefbaar Nijmegen; Stadspartij Leefbaar Utrecht/Leefbaar Utrecht; Stadspartij/Leefbaar Haarlem; VV2000/Leefbaar Vlaardingem.
- 7 Het overzicht van Leefbaar-partijen is gebaseerd op het overzicht van Freek Ogink, die op zijn website (www.nlverkiezingen.com) voor alle gemeenten de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 tot en met 2010 heeft verzameld. Op de website van de Kiesraad (www.verkiezingsuitslagen.nl), de eerste keus voor een dergelijk overzicht, is niet voor alle gemeenten het aantal stemmen op een lokale partij naar de desbetreffende partij(en) te herleiden. Waar dat echter mogelijk was, zijn de gegevens van Ogink met het databestand van de Kiesraad gecontroleerd. Wanneer de Kiesraad geen duidelijkheid verschaftte, is voor controle gebruikgemaakt van de volgende krantenoverzichten: www.verkiezingsite.nl/gr2010 (*Nederlands Dagblad*), <http://vorige.nrc.nl/redactie/Doc/gr06/provincie.shtml> en <http://vorige.nrc.nl/redactie/Doc/gr02/alfabet.shtml> (NRC), <http://krant.telegraaf.nl/verkiezingen/gr2002/> (*De Telegraaf*) en de papieren editie van *de Volkskrant* van 4 maart 2010. Deze bronnen zijn op verschillende momenten in januari 2012 voor dit onderzoek geraadpleegd. Het overzicht van de Leefbaar-partijen is gemaakt door Larissa Theuns, met hulp van Renske Sinke.
- 8 Door de auteur is op basis van partijgrootte en geografische spreiding een selectie gemaakt van 'Leefbaar'-casussen. Studenten bestuurskunde hebben uiteindelijk eind 2010 in groepen van ongeveer vier personen onderzoek gedaan naar de Leefbaar-partijen in Almere, Amersfoort, Breda, Capelle, Delft, Eindhoven, Heerlen, Leiden, Nieuwegein, Ridderkerk en Uden. De vragen die zij – relevant voor dit artikel – moesten beantwoorden, zijn: (1) Hoe is de partij ontstaan en wat was/waren haar voornaamste doelstelling(en)? en (2) In hoeverre is/zijn die doelstelling(en) verwezenlijkt? Voor het beantwoorden van deze vragen hebben zij documenten geanalyseerd: de verkiezingsprogramma's van Leefbaar en de collegeprogramma's en/of verkiezingsprogramma's van andere partijen tussen 1998 en 2010. Daarnaast zijn interviews gehouden met politiek actieve partijleden, met name (ex-)wethouders en (ex-)raadsleden van zowel de Leefbaar-partij als van andere partijen die op hetzelfde moment in de gemeenteraad actief waren.

Literatuur

- Aardema, H., Korsten, A., Riezebos, K., & Dam, M. van (2011). *De vallende wethouder. Een onderzoek naar de vertrekredenen van onvrijwillig teruggetreden wethouders in de bestuursperiode 2006-2010*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Andere Tijden (2010). *Terug naar Oegstgeest*. Tv-programma uitgezonden op 4 maart. www.anderetijden.nl, geraadpleegd op 19 januari 2012.

- Binnenlands Bestuur (2006). Ongeschonden colleges, gestruikelde wethouders. Website *Binnenlands Bestuur*, 5 mei.
- Binnenlands Bestuur (2008). Met dank aan Leefbaar. Website *Binnenlands Bestuur*, 25 juli.
- Binnenlands Bestuur (2010a). Leefbaar Utrecht stopt vanwege rechts imago. Website *Binnenlands Bestuur*, 13 augustus.
- Binnenlands Bestuur (2010b). Verdienste van Leefbaar Utrecht: burgerparticipatie. Website *Binnenlands Bestuur*, 20 augustus.
- Boogers, M. (2010). *Lokale politiek in Nederland: de logica en dynamiek van plaatselijke politiek*. Den Haag: Lemma.
- Boogers, M., Lucardie, P., & Voerman, G. (2006). *Lokale politieke groeperingen: belangenbehartiging, protest en lokalisme*. Tilburg/Groningen: Universiteit van Tilburg/Rijksuniversiteit Groningen.
- Boogers, M., Ostaaijen, J.J.C. van, & Slagter, L. (2010). *Lokale kiezers: lokale keuzes? Onderzoek naar de achtergronden en betekenis van het stemgedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Booister, J. (2009). *Clash aan de Coolsingel: de wegbereiders van Pim Fortuyn*. Soesterberg: Uitgeverij Aspect.
- Bouwman, H. (2010). Politieke schade – de lijst. Website *Binnenlands Bestuur*, 8 januari.
- Bouwman, H. (2011a). CDA heeft 't meeste te verliezen. Website *Binnenlands Bestuur*, 11 februari.
- Bouwman, H. (2011b). Al vijftig wethouders vertrokken sinds verkiezingen. Website *Binnenlands Bestuur*, 12 mei.
- Brabants Dagblad (2010). Aanhang van Smolders moet op zoek – Analyse. *Brabants Dagblad*, 19 januari.
- Castenmiller, P., Dam, M.J.E.M. van, Damen, N., & Emans, D. (2010). *Terugtrekkende Wethouders. Trendanalyse en redenen voor het verlaten van het ambt*. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag.
- COS (2002). *Analyse Gemeenteraadsverkiezingen Rotterdam, 6 maart 2002*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- COS (2006). *Analyse Gemeenteraadsverkiezingen 2006*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- COS (2010). *Analyse Gemeenteraadsverkiezingen 2010*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Derksen, W., & Schaap, L. (2010). *Lokaal Bestuur*. Dordrecht: Convoy Uitgevers.
- Eeden, E. van (2008). *Leefbaar Utrecht: acht jaar vernieuwing en beroering in de Utrechtse politiek (1998-2006)*. Vianen: Optima.
- Euser, B. (2009). *Lokale leiders: de opkomst van de geuzendemocratie*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus.
- Euser, B. (2010). De geuzen aan het (gemeente)roer: de stap van verkiezingswinst naar lokaal bestuur. In: M. Boogers, E. Meurs, A.M. van Omme, M.F. Stein & J. Vis (red.), *Jaarboek Vereniging van griffiers 2010: het huis van de democratie na de gemeenteraadsverkiezingen: achterstallig onderhoud*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 10-22.
- Janssen, J., & Korsten, A. (2003). De wederopstanding van lokale lijsten. *Bestuurswetenschappen*, 57 (2): 90-112.
- Lijst Pim Fortuyn Eindhoven (2012). Persbericht: Gemeenteraadsverkiezingen 2014, bericht op de website. <http://lijstpimfortuyn-eindhoven.nl/index.php/persberichten/748-gemeenteraadsverkiezingen-2014>, geraadpleegd op 12 februari 2012.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2010). *Staat van het Bestuur 2010*. Den Haag.

- Omroep Brabant (2009). Hans Smolders, even geliefd als omstreden. Website *Omroep Brabant*, 20 oktober.
- Oosthoek, A. (2005). *Pim Fortuyn en Rotterdam*. Rotterdam: Uitgeverij Ad Donker.
- Ostaaijen, J.J.C. van (2010). *Aversion and Accommodation: Political Change and Urban Regime Analysis in Dutch Local Government: Rotterdam 1998-2008*. Doctoral dissertation, Tilburg University. Delft: Eburon.
- Ostaaijen, J.J.C. van (2011). Meebewegen met het populisme: de Rotterdamse aanpak. De relatie tussen anti-establishment politiek en de consensusdemocratie. *Bestuurswetenschappen*, 65 (5).
- Ostaaijen, J.J.C. van, Boogers, M., & Euser, B. (te verschijnen). Opkomst en ontwikkeling van lokale politieke partijen in Nederland: een geloofwaardig alternatief. Hoofdstuk in een te verschijnen bundel over geloofwaardigheid van openbaar bestuur. Tilburg: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Pedersen, M.N. (1982). Towards a New Typology of Party Lifespans and Minor Parties. *Scandinavian Political Studies*, 5 (1): 1-16.
- Praag, Ph. van (2003). De LPF-kiezer. Rechts, cynisch of modaal?. *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*. Groningen, 96-116.
- Rotterdams Dagblad (2002a). 'Hoort u mij niet?'; Een dik uur Pim Fortuyn; Boosheid, tranen, maar geen sick jokes. *Rotterdams Dagblad*, 2 maart.
- Rotterdams Dagblad (2002b). Afstand ook na debat groot tussen PvdA en Leefbaar Rotterdam. *Rotterdams Dagblad*, 4 maart.
- Schendelen, R. van (2003). 'Katholieke' of 'protestantse' coalitievorming? *De formatie van het Rotterdamse college in 2002*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.
- Siris (2010). Leefbaar Asten viert zilveren jubileum. Artikel op de website van SIRIS, *Stichting Omroep Asten Someren*. www.siris.nl/artikel/13710/nieuws/leefbaar-asten-viert-zilveren-jubileum, 1 januari 2010, geraadpleegd op 12 februari 2012.
- Tilburg, M.F.J. van (1993). *Lokaal of nationaal? Het lokale karakter van de gemeenteraadsverkiezingen in Nederlandse gemeenten (1974-1990)*. Den Haag: Uitgeverij van de VNG.